

A belső szabadság rendje

Egy hajdani fiatalember rácsodálkozása
Gadányi Jenőre

CSÁJI ATTILA

Már a cím is jelzi, hogy nem egy Gadányi Jenő művészetét taglaló tanulmányt fognak hallani, hanem egy festő személyes visszaemlékezését, melynek alapját élmények, töprengések, párhuzamteremtések és egy az 1960-as évek közepén – pontosan 1964-ben – írt szakdolgozat jelentik. Utóbbi címe: *A magyar konstruktivizmus és Gadányi Jenő művészete*.

Első rácsodálkozásom 1957-ben történt, amikor Gadányinak az Ernst Múzeumban volt tárlata, a második, a döntő 1963-ban, amikor a Magyar Nemzeti Galériában állított ki, s amely arra készítetett, hogy szakdolgozatom témájául válasszam. Ezek a rácsodálkozások beágyazódtak a korba és saját életembe. Meghatározó élményt jelentett és számos töprengést indított el bennem mindkét esemény. Ekkor már ismertem Kassák Lajost, akivel személyes kapcsolatba az 1950-es évek végén kerültem – pontosan 1959-ben –, az úgynevezett „összeÁLLÍTÁS” kapcsán. Ez az „újság”, amely időnként elérte a hihetetlenül komoly 12-es példányszámot is – ami ma már különösen humoros, de az elvtársak ezt sem túrték –, szellemében abból az éhségből született, mely elzártságunk következtében egyre erőteljesebbé vált. Erre majd később visszatérek.

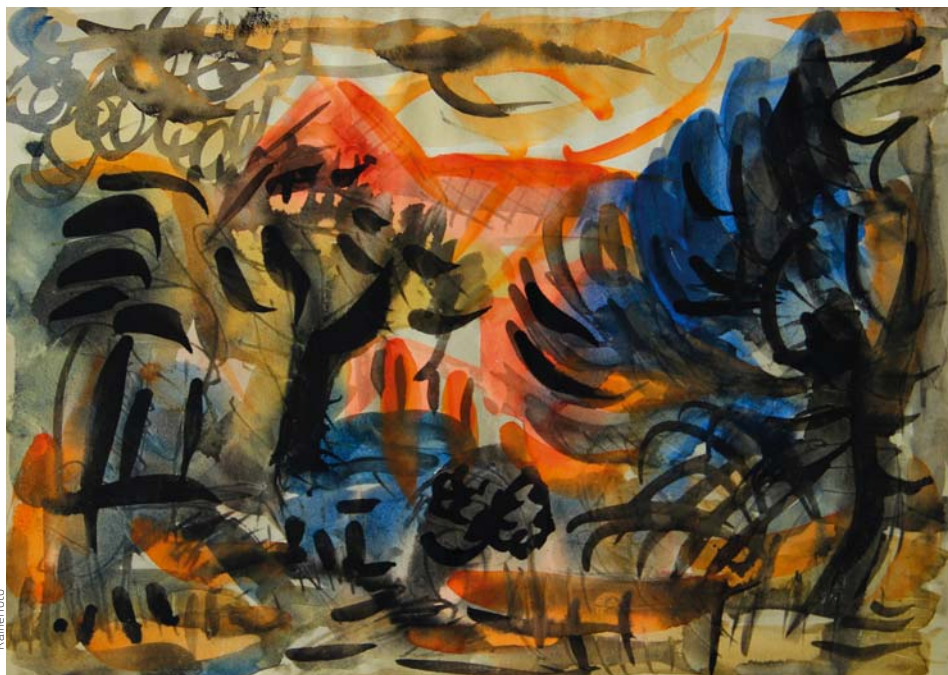
Az elzártság egy központi akarat következménye volt a kommunizmus építésének velejárójaként. Hermetikus zártság persze nincs. Egy olyan társadalomban is, mely az 1940-es évek végén ránk szakadt, akadtak olyanok, akik kitűnő intellektusuk, művészi tehetségük ellenére elmentek hajószakácsnak, vagy epret árultak a szentendrei piacon, segédmunkások vagy raktárosok voltak egy gumigyárban, de nem hódoltak be gátlástalanul. Szellemi függetlenségüket védték, és ugyan szűk körben, de ezt sugározták maguk körül.

Nem a „más is kurva, nemcsak én” önfelmentő, közhelyszerű világlátás megtestesítői voltak. Ez a réteg elenyésző kisebbséget alkotott, de ők voltak az élhető élet csírájának hordozói. Kassák ilyen volt, de környezetemben több ember is, apámat és barátait beleértve.

Gadányival személyesen soha nem találkoztam. Feleségével és munkáival többször is. A rácsodálkozás munkájára és lényére a kiállításain történt, majd – szakdolgozatomat írva, felesége és Körner Éva segítő jóakarátát élvezve – visszatérően a műtermében.

Mi volt az, ami megragadott művészetében, annyira, hogy kiállításán úgy éreztem, ez az az ember, ez az a festő, akít szívesen fogadnék mesteremnek? Elsősorban a képei rendjéből sugárzó világlátás. Az a generáció, amelyhez tartozom, 1956 generációja. A vágy a szabadság után alapélmény volt – de egy kérelhetetlen rend destruktív tapasztalata úgyszintén.

GADÁNYI JENŐ: Színellentét-táj, 1953 körül

Reinerfotó

Úgy éreztem, Gadányi képeiből a lobogás és az intellektuális fegyelem küzdelme árad. Az a rend, ami képeiben megszületik, nem csontváz, kényszerzubbony, hanem a sugárzóvá tett anyag lényével átított életereje. Egy küzdelmes élet belső szabadságának rendje. Ernst múzeumbeli kiállítását követte a kor társadalmának jutalma: az elbocsátás tanári állásából, az Iparművészeti Főiskoláról. De ez művészileg nem törte össze. A belső szabadság apró őrtüzei az 1950-es évek legsötétebb időszakában is, izoláltan ugyan, de tovább lobogtak Gadányi műtermében.

Erre volt szükségünk, fiatalabbaknak és idősebbeknek egyaránt: a belső szabadság lehetőségének az erősítésére. Ezt az igényt sugározta számomra Gadányi rendje. Nem formailag akartam követni Gadányi Jenőt, hanem megélni ezt a belső szabadságot, és a teremtés erejével látható valóságá tenni.

Még régebben, a Kassáról való kitelepítésünket megelőző években Csordák Lajos, Mednyánszky László tájai, Jakoby Gyula, Collinásy György képei vettek körül anyai nagyapám szepesi házában is, a szecessziós bútorok között élvezettel és gyermeki érdeklődéssel néztem e festményeket, mint Hollandiában töltött – szintén gyerekkori – évem alatt azokat a tájképeket, amelyekkel Minie van der Horst, hollandiai családom festőnek tanuló lánya Driebergenben, Utrechtben, Hágában megismertetett.

GADÁNYI JENŐ:
Vegetáció II.,
1948-57

Rainerfoto

De mennyivel mások voltak azok a tájak, amelyekre rácsodálkoztam Gadányi Jenő kiállításain! A lovak, az asszonyok mellett Gadányi motívumvilágának, tematikájának meghatározó elemei voltak a tájak, különösen békásmegyeri időszakában, amikor szinte kolostori magányában művészete kiteljesedett. Ezt a magányt oldotta Kassák Lajoshoz fűződött barátságának megerősödése. A békásmegyeri időszak Gadányi művészetének talán legkiemelkedőbb időszaka.

Tájit konvencionális értelemben nem is nevezhetjük tájnak. A természet átírása ez a képi világ. Ez az értelmezés teszi lehetővé, hogy az egyedi létezés, a gyümölcsfák, a tuskék, a kórók, a bozótok mögött felfedezze

GADÁNYI JENŐ: Robbanó színek, 1940

Rainerfoto

Rainerfotó

Rainerfotó

a formák továbbalkításával a lényegi kohéziót, s feltárja köztük a rend harmóniáját, ezáltal képein vizuális valósággá váljon egy sajátos szellemi világ

Gadányi írja a következőket: „Magam is mindig szerettem, csodáltam és tanulmányoztam a természetet, de mint festő azért óvakodtam tőle sokáig, mert felszínének rengeteg optikai véletlenül forduló, káprázatos gazdagságával nemcsak gyönyörködtetett, de el is kábított és zavarba ejtett. Akkor eszméltem rá, hogy először is a képszerűség alapvető tényezőit (...) kell tisztáznom (...) kerülő úton, fáradtságosan jutottam el ahhoz a meglátáshoz, mely a természeti jelenségek felszíne alól a nem csak érzéinkhez, de lelkünkhöz és értelmünkhöz szóló lényegyet kívánja kihámozni és formába önteni.”

Sokszor visszatér írásaiban arra a szoros kapcsolatra, mely a természethez fűzi. De erről a viszonyról annak az embernek a szellemiségével vall, aki mélyen átélte a századközép társadalmi, történelmi kataklizmait, ugyanakkor a tudományok specializálódásával és példátlan arányú fejlődésével együtt a dolgok, jelenségek kényszerű átértékelésével világképe kozmikusá tágult. Az újszerű, pár évtizeddel ezelőtt még egymást kizárónak látszó összefüggések feltárása magának az életérzésnek is nagymérvű átalakításával járt.

Hogy az emberiség valóban új érába lépett, az a köztudatban csupán a második világháború, Hiroshima után kezdett tudatosodni. A művészek az átalakulás előszelét már jóval előbb érezték. Lényegében ez a folyamat indította meg a századelő művészeti forradalmait.

Az 1950-60-as években a Gadányival rokon kutató szellemű művészet föld alá került. Az egymást követő generációk nem, vagy csak rendkívül nehézkesen ismerhették meg egymást, ami fokozta a szellemi izoláltságot. A kultúrpolitika hivatalos képviselőinek reakciója még az olyan kezdeményezésekre is, mint a korábban említett „összeÁLLÍTás”, hisztérikusan durva volt. Ennek az írógéppel néhány példányban sokszorosított, avantgárd szelleműnek tekintett „újságnak” – mely szellemében korántsem volt jelentéktelen, hiszen olyan cikkek jelenhettek meg benne, mint a konstruktivizmus jelentőségét taglaló írás vagy *A lírai absztrakció Aristotelestől Mathieu-ig* és hasonlók, de hatósugara minimális volt már a kopírpapírral való sokszorosítása miatt is –, tehát ennek az újságnak alig nevezhető kiadványnak

az összeállítás és terjesztése főbenjáró bűnnek számított. Következménye Schubert Ernő, az Iparművészeti Főiskola akkori párttitkára követelése szerint az ország összes egyeteméről és főiskolájáról való kizárás lehetett volna. (Arról a főiskoláról, ahol jó tíz évvel azelőtt Gadányi Jenő is tanított.) Ha nincsenek olyan tanárok, mint Z. Gács

György vagy Jakuba János, ez lett volna az én sorsom is – mivel ezeknek a kiadványoknak szerkesztője én voltam.

Évtizedekkel később, amikor az Iparművészeti Főiskolán Kárpáti Andrea és Köves Szilvia *Juveniliák* címen kiállítást rendezett és könyvet szerkesztett, amelyben kortárs magyar képzőművészek gyermek- és ifjúkori munkáit állították ki, illetve a velük-velünk készített riportokat közölték, az „összeÁLLÍTás” néhány még fellelhető darbjáról is fénymásolatot készítettek mint a kor egyik különösen jellemző „underground” termékéről. Ezzel a kiadvánnyal kerestem fel Kassák Lajost, s kapcsolatunk ezzel indult meg. Az Európai Iskola néhány tagját szintén a kiadvány kapcsán ismertem meg, ahogy Mezei Árpádot is, aki később az egyik jelentős kiállításomat – melyen az *Üzeneteket, Jelrácsokat* mutattam be – megnyitotta, vagy Gyarmathy Tihamért, akivel kitűnő szervezői munkakapcsolat és barátság alakult ki.

Gadányi Jenő elszigetelése, föld alá kényszerítése, ha nem is lehetetlenítette el a gondolat további kifejtését, de az organikus kapcsolódást rendkívül megnehezítette. A hajdani fiatalember Gadányi Jenőre való rácsodálkozásában pedig az organikus kapcsolódás igénye is benne rejtett.

Részletek a 2016. november 11-i esztergomi Gadányi-konferencián elhangzott előadásból

GADÁNYI JENŐ:
Krisztus II.,
1954 körül

GADÁNYI JENŐ:
Elvont
kompozíció II., 1959

GADÁNYI JENŐ:
Békásmegyeri táj,
1951–52,
a Székesfehérvári
Múzeum tulajdona

Rainerfotó